

East African Journal of Swahili Studies

eajss.eanso.org

Volume 6, Issue 1, 2023

Print ISSN: 2707-3467 | Online ISSN: 2707-3475

Title DOI: <https://doi.org/10.37284/2707-3475>

EAST AFRICAN
NATURE &
SCIENCE
ORGANIZATION

Original Article

Fasihi ya Kigereza: Uhakiki wa Riwaya ya Haini (Shafi, 2003) kwa Mtazamo wa Ki-Foucault

John Musyoka Mutua^{1*}, Justus Kyalo Muusya² & Gerald Okioma Mogere¹

¹ Chuo Kikuu cha Machakos, S. L. P. 136 - 90100 Machakos, Kenya.

² Chuo Kikuu cha Kirinyaga, S. L. P. 143 – 10300 Kerugoya, Kenya.

* Barua pepe ya mawasiliano: jmjohnmutua@gmail.com

DOI ya Nakala: <https://doi.org/10.37284/jammk.6.1.1215>

Tarehe ya Uchapishaji: **IKISIRI**

15 Mei 2023

Istilahi Muhimu:

*Gereza,
Ki- Foucault,
Fasihi,
Riwaya Na Uhakiki.*

Makala hii inakusudiwa kutalii jinsi gereza lilivyotumiwa kama msingi wa kuendeleza maudhui katika riwaya ya Haini ya Shafi Adam Shafi. Aidha, inapania kudhihirisha jinsi maudhui ya jamii ya kigereza yanavyobainika kuambatana na sifa zinazotambuliwa na Michael Foucault ambaye ni mwasisi wa nadharia ya Ki-Foucault inayoongoza uhakiki huu. Aghalabu msanii wa fasihi huchota malighafi yake kutokana na jamii anamokulia pamoja na tajriba yake inayoongozwa na ubunifu wake. Pia, matukio na asasi mbalimbali za jamii hutoa mchango mkubwa katika kuendeleza maudhui katika fasihi ya Kiswahili. Gereza ni mojawapo ya asasi zinazokuwa chemichemi ya maudhui yanayoendeleza fasihi katika jamii. Maudhui ni kipengele muhimu katika kazi ya fasihi, yanapofafanuliwa na kueleweka na msomaji, hapo ndipo lengo la mwandishi hukamilika. Katika msingi huu tumechunguza jukumu la mfumo wa kigereza na athari zake katika jamii kwa kurejerea riwaya ya Haini. Huu ni uchunguzi wa kimaktabani. Data ya makala hii imetokana na usomaji na uhakiki wa riwaya teule pamoja na machapisho mengine kuhusu mada na nadharia iliyoongoza uchunguzi. Kwa vile data ni ya kimaelezo, ilichanganuliwa na kuwasilishwa kwa njia iyo hiyo ya kimaelezo. Matokeo ya uchunguzi huu yanatumiwa kutoa changamoto kwa viongozi wanaoyatumia mamlaka yao vibaya kwa kuwatia wapinzani wao gerezani na vivyo hivyo kuwafunga wananchi wanaowaongoza gerezani nje ya gereza bila kuwajali.

APA CITATION

Mutua, J. M., Muusya, J. K. & Mogere, G. O. (2023). Fasihi ya Kigereza: Uhakiki wa Riwaya ya Haini (Shafi, 2003) kwa Mtazamo wa Ki-Foucault *East African Journal of Swahili Studies*, 6(1), 154-164. <https://doi.org/10.37284/jammk.6.1.1215>.

CHICAGO CITATION

Mutua, John Musyoka, Justus Kyalo Muusya and Gerald Okioma Mogere. 2023. "Fasihi ya Kigereza: Uhakiki wa Riwaya ya Haini (Shafi, 2003) kwa Mtazamo wa Ki-Foucault". *East African Journal of Swahili Studies* 6 (1), 154-164. <https://doi.org/10.37284/jammk.6.1.1215>.

HARVARD CITATION

Mutua, J. M., Muusya, J. K. & Mogere, G. O. (2023) "Fasihi ya Kigereza: Uhakiki wa Riwaya ya Haini (Shafi, 2003) kwa Mtazamo wa Ki-Foucault", *East African Journal of Swahili Studies*, 6(1), pp. 154-164. doi: 10.37284/jammk.6.1.1215.

IEEE CITATION

J. M. Mutua, J. K. Muusya & G. O. Mogere, "Fasihi ya Kigereza: Uhakiki wa Riwaya ya Haini (Shafi, 2003) kwa Mtazamo wa Ki-Foucault", *EAJSS*, vol. 6, no. 1, pp. 154-164, May, 2023.

MLA CITATION

Mutua, John Musyoka, Justus Kyalo Muusya & Gerald Okioma Mogere. "Fasihi ya Kigereza: Uhakiki wa Riwaya ya Haini (Shafi, 2003) kwa Mtazamo wa Ki-Foucault". *East African Journal of Swahili Studies*, Vol. 6, no. 1, May, 2023, pp. 154-164, doi:10.37284/jammk.6.1.1215.

UTANGULIZI

Gereza ni moja ya mbinu kuu za kuadhibu inayotumiwa ulimwenguni kote. Kila siku, vyombo vya habari kote ulimwenguni hutoa habari inayohusu uhalifu na kifungo. Kazi za fasihi ya kifungoni zimejaa masimulizi kuhusu hali na maisha ya gerezani.

Encyclopedia Americana (1977, uk. 619) inaeleza gereza kuwa ni mahali washukiwa wa uhalifu wanamofungiwa wakingojea kufikishwa mahakamani, au ni mahali wahalifu hufungiwa kama njia ya kuwaadhibu. Katika historia ya binadamu, jela zimekuwepo tangu azali, zamani zikitumiwa tu kama mahali pa kuwafungia washukiwa wakingojea hukumu. Matumizi ya jela kama njia ya kuadhibu wafungwa si jambo lililo na historia ndefu. Katika Ulaya na Marekani, jela zilianza kutumiwa rasmi kama njia ya kuadhibu mnamo miaka ya mwanzo ya karne ya 19.

Kwa mujibu wa ensaiklopedia hii, jela hutekeleza majukumu matatu makuu: kuadhibu, kufungia na kudhibiti. Wahalifu au washukiwa wa uhalifu hufungiwa kama njia ya kuwaadhibu na wakati huo huo huwa ni njia ya kuwadhiti. Ensaiklopedia hii inadokeza kuwa, jela ni kioo cha ulimwengu wa nje au jamii iliyo nje ya gereza kwa kiasi kikubwa.

Encyclopedia, New Universal Library (1967, uk.193) inafikiana na *Encyclopedia Americana*

(*k.h.j.*) kuhusu fasihi ya gereza. Inaeleza kuwa, watawala wamezidumisha jela tangu zamani zikiwa mahali pa kuwafungia washukiwa wakingojea hukumu. Jambo lililo wazi ni kuwa, katika ulimwengu wa leo, jela ni mahali pa kuwafungia washukiwa wakingojea hukumu au kama njia ya kuwaadhibu wahalifu. Hili ndilo jukumu tunaloona jela ikitekeleza katika *Haini* na katika kazi nyingine za fasihi ya kifungoni.

Katika *Haini*, Hamza na wenzake wamekamatwa na kurundikwa gerezani. Wanabaki gerezani kwa jumla ya miaka miwili hadi mahakama inapotoa uamuzi kuhusu kuhusika au kutohusika kwao. Hamza na baadhi ya wenzake wanaachiliwa huru kwa ukosefu wa ushahidi wa kuwahusisha na mauaji ya Kigogo. Baadhi ya wale washukiwa wanahukumiwa kifo na wengine wanahukumiwa kifungo cha miaka kumi na mitano kama njia ya kuwaadhibu.

Kwa muhtasari, jamii ya kigereza ni jamii inayolanda gereza kimwelekeo; ni jamii ambamo watawala hutumia uwezo wa dola kwa njia rasmi kudhibiti umma, sheria hutumiwa kwa manufaa ya wachache, vyombo vya dola hutumiwa kudhibiti na kukandamiza umma; kiuchumi, kijamii na kisiasa umma hufungwa kigereza. Mfumo huu husababisha kujitokeza kwa jamii inayotawaliwa na hofu, usaliti, kutoaminiana, unafiki na mateso ya hali ya juu kwa wanajamii wengi.

Ni kutokana na hali hii ambapo makala imechunguza jinsi suala la nguvu linavyojitokeza katika *Haini*, na namna watawala wavyotumia mamlaka yao na sheria kuukandamiza umma, kwa mujibu wa madai ya Foucault.

Historia fupi ya Zanzibar

Riwaya ya *Haini* pia inaakisi tukio la kihistoria lililohusu kuuawa kwa Rais wa Zanzibar Abeid Amani Karume mnamo mwaka wa 1972. Watu wengi wasiokuwa na hatia walisakwa wakakamatwa na kutiwa gerezani kwa kutuhumiwa kuwa mahaini. Mwandishi amelitumia tukio hili kuwa kiini cha kuyachunguza matatizo ya kiuchumi, kisiasa na kijamii ya nchi za Kiafrika baada ya uhuru.

Zanzibar ni muungano wa visiwa viwili, Unguja na Pemba, vilivyo mkabala na Tanzania bara katika Bahari Hindi. Data ya historia inaonyesha kwamba, kufikia karne ya 15, Zanzibar ilikuwa kituo muhimu cha kibiashara kati ya Afrika, Mashariki ya Kati, na India. Mnamo mwaka 1503, Wareno walivamia Zanzibar na kuanzisha utawala wao huko. Waarabu kutoka Omani waliwaondoa Wareno utawalani mnamo mwaka 1698. Mnamo mwaka 1832, Sultani Sayyid Said wa Omani, alihamisha makao yake makuu hadi Zanzibar. Wakati wa enzi ya ukoloni barani Afrika, mkataba wa Waingereza na Wajerumani wa mwaka 1890 uliifanya Zanzibar koloni la Waingereza lakini ikitawaliwa na Sultani, hali iliyoendelea hadi mwisho wa Vita vya Pili vya Dunia.

Mfumo wa kisiasa na kiuchumi ulioimarishwa na Waarabu nchini Zanzibar, unaweza kuelezwa kuwa ulikuwa wa kikabila. Serikali iliongozwa na sultani na tabaka la watawala ndilo lilimiliki mashamba na watumwa. Kuwepo kwa Waingereza, kulibadilisha mfumo wa kiuchumi kuwa wa kibepari. Mnamo tarehe 10/12/1963 Uingereza ikaipa Zanzibar Uhuru chini ya uongozi wa Sultani. Kabla ya mapinduzi ya Zanzibar ya mwaka 1964, Zanzibar ilikuwa jamii ya kitabaka; kulikuwa na tabaka la Waafrika maskini

waliokuwa wengi; wahindi-wafanyi biashara; na Waarabu-watawala na wamiliki mashamba.

Kiuchumi, Zanzibar ilitegemea ukuzaji wa nazi na karafuu katika mashamba makubwa yaliyomilikiwa na Waarabu. Waafrika walikuwa watumwa na wapagazi katika mashamba haya. Muundo huu wa kitabaka na kiuchumi uliowanyanyasa Waafrika, ndio ulisababisha mapinduzi ya Zanzibar ya mwaka 1964.

Haya ndiyo maudhui yanayotawala katika kazi nyingi za waandishi wa Zanzibar kama vile Mohamed Suleimani Mohamed na Adam Shafi. Katika mapinduzi haya, utawala wa Sultani uling'olewa na waafrika walio wengi, Zanzibar ikawa Jamhuri chini ya uongozi wa Abeid Amani Karume. Katika *Haini*, mwandishi anamulika historia hii ya Zanzibar kutoka mbali anaposawiri sifa za Chopra, mwendesha mashtaka wa serikali. Anasema:

Jinsi alivyokuwa bingwa wa kazi yake hiyo, aliaminiwa sana na mahasimu wote watatu waliokitawala kisiwa cha Zanzibar. Wakati wa Elizabeth wa pili aliaminiwa sana na watawala wa kigereza na utiifu wake kwa watawala hao ukawa ni wa kupigiwa mfano. Sultani na wafuasi wake walipofanikiwa kuundoa utawala wa Elizabeth wa pili na kuweka utawala wao, nao pia wakawa na imani kubwa na Chopra wakamfanya kuwa ndiye mshauri wao mkuu wa mambo ya kisheria ...wakwezi na wakulima walipokuja juu wakamtimua Sultani na wafuasi wake kwa mapanga na mashoka na Kigogo akashika usukani wa kuiongoza nchi, Kigogo hakumwona mwanasheria aliyekuwa na kipawa kumshinda Chopra, akampandika cheo cha mwanasheria mkuu wa serikali (uk. 230 – 231).

Abeid Amani Karume aliuawa mnamo mwaka 1972. Taifa la Zanzibar likashuhudia kilele cha ukiukaji wa haki za kibinadamu katika kile watawala walichokiita ‘usakaji wa mahini’, wauaji wa Karume. Watu wengi waliteswa, wengi

wakauwawa na wengi walifungwa gerezani kwa shutuma za kushiriki mauaji ya Karume. Taifa likawa kama gereza. Hili ndilo tukio ambalo mwandishi analimulika katika *Haini*.

Historia hii ya Zanzibar imeonyesha desturi ndefu ya kunyanyaswa kwa umma, katika tawala mbalimbali ambazo zimedhihirisha mfumo wa utawala unaojali maslahi ya watawala wachache, huku watawaliwa walio wengi wakiumia. Ni historia ambayo imedhihirisha matumizi ya nguvu rasmi, katika kuwakandamiza na kuwadhibiti watawaliwa. Hali hii, inaendelezwa katika Zanzibar huru, jamii ambayo Shafi anaizungumzia katika *Haini*.

MTAZAMO WA KINADHARIA

Uhakiki wetu unaongozwa na nadharia ya uhakiki wa Ki-Foucault. Nadharia hii, inahusishwa na Michael Foucault (1926 – 1984), msomi wa Kifaransa ambaye mawazo yake yamekuwa na athari kubwa katika taaluma mbalimbali. Mihimili mikuu ya nadharia hii ni masuala ya nguvu, maarifa, adhabu, sheria, uchungulizi, kudhibiti na gereza.

Foucault anaonyesha jinsi watu wanavyodhibitiwa na nguvu katika jamii. Anamwona binadamu kama kiumbe asiye kuwa huru bali kiumbe aliyefungwa pande zote na maamuzi ya kijamii.

Foucault analiangalia kwa jicho pevu suala la adhabu. Anasema kwamba, adhabu inatumiwa katika jamii kuadhibiti umma. Anachunguza kubadilika kwa adhabu kutoka kwa mwili hadi kwa akili. Anachunguza namna adhabu ilivyobadilika kutoka ile ya kunyongwa kwa wahalifu na kuadhibiwa hadi kuwatia watu kifungoni.

Kuhusu gereza, Foucault anasema kwamba, huu ni mfumo wa kuadhibu ambao umeiathiri jamii nzima. Jinsi gereza huwadhibiti wafungwa, ndivyo jamii inavyowadhibiti watu. Watawala hutumia teknolojia ya kisasa na vyombo mbalimbali vya dola katika kudhibiti maisha ya watawaliwa.

Jela hazipunguzi matukio ya uhalifu. idadi ya wahalifu hubakia au huongezeka.

Kuzuia wafungwa kunawafanya sugu: wale wanaoachiliwa kutoka jela wana nafasi kubwa ya kurudi huko. Jela hufaulu kuongeza na kutengeneza wahalifu kwa mbinu zake za kuadhibu (uk. 267).

Maoni yake ni kuwa, jela haikusudiwi kuondoa uhalifu bali kuunda jamii ya watu wanaochukuliwa kuwa wahalifu ambao wamefungwa ili wasiwaathiri wengine.

Kuhusu jamii ya kigereza, Foucault anazungumzia jamii ambamo mfumo wa kigereza umekuwa kanuni kuu katika jamii ya kisasa inayotegemea kwa kiasi kikubwa, udhibiti wa mkondo wa mawazo na maarifa ya wanaotawaliwa na nguvu hiyo. Foucault analinganisha gereza na shule, makao ya wanajeshi na hospitali ambapo mawazo yanadhibitiwa kwa njia moja au nyingine.

Wamitila (2002, uk.172) akiifanua nadharia hii, anasema kuwa, Foucault anaelekea kuushambulia mwelekeo wa wahakiki wanaotegemea dhamira au lengo la mwandishi kama msingi wa kuzihakiki kazi za fasihi. Badala yake, anawahimiza wahakiki waichunguze mipangilio ya kimaana na ya kitathmini katika kazi za fasihi zinazohusika.

Tumeichagua nadharia hii kwa kuwa vipengele vyake muhimu vinafaa utafiti wetu; kwa sababu, riwaya ya *Haini* imejengwa katika mazingira ya kigereza nayo mawazo ya Foucault yamejengwa katika misingi ya gereza. Tunaangazia vipengele vyake muhimu na kuonyesha jinsi vinavyodhihirika na kuendelezwa katika *Haini*.

MBINU YA UTAFITI

Utafiti huu ni wa kimaktaba. Data imekusanywa maktabani kutokana na usomaji na uhakiki wa riwaya ya *Haini*. Riwaya hii iliteuliwa kimakusudi kutumiwa katika uhakiki huu kutokana na usomaji awali uliobainisha kuwa imeshughulikia suala hili kwa kina. Machapisho mengine kuhusiana na jamii

ya kigereza yamechambuliwa pia. Zaidi, machapisho kuhusu nadharia ya uhakiki wa ki-Foucault yamenukuliwa. Malengo ya uchunguzi pamoja na nadharia hii ya uhakiki wa ki-Foucault imeongoza kuchunguza jinsi wahalifu huadhibiwa katika jamii anayoiandikia mwandishi na kwa jumla Imetusaidia kuchunguza iwapo jamii anayoiandikia mwandishi ni jamii yenye mwelekeo wa kigereza. Data imechanganuliwa na kuwasilishwa kwa njia ya maelezo.

MATOKEO

Udhalimu na Ukatili

Udhalimu ni tendo la kufanya maovu na aghalabu huhusiana na matendo yasiyokuwa na huruma. Udhalimu uliopo katika jamii anayoizungumzia Adam Shafi unahusishwa na viongozi dhidi ya umma. Mfumo wa kigereza uliokita mizizi katika jamii hii, unatekeleza dhuluma kubwa za kukatisha tamaa.

Kila mmoja aliona kiza kitupu mbele yake, kiza ambacho hakuna aliyejua kinaelekea wapi. Hakuna aliyekuwa na matumaini kwani matumaini yote yalipeperushwa na shutuma na kutuhumiwa kwa kosa ambalo hakuna yeyote katika umati ule uliokata tamaa aliyejua (uk. 9).

Watawala wanatumia mfumo huu katika kuwakandamiza raia kwa kuwashuku kuwa wahalifu.

Katika *Haini* mbali na kuwa mahaini wanaadhibiwa kwa kufungiwa na kwa hivyo kutenganishwa na maisha huru, wanakabiliwa na mateso na dhuluma za hali ya juu ili waweze kukiri kwamba, walihusika katika mauaji ya Kigogo. Washukiwa wanadhulumiwa kimwili na kisaikolojia. Ukatili huu wanaotendewa wahalifu unatekelezwa kwa sababu ya nguvu rasmi walizonazo watawala. Mfumo wa kijamii hasa kwa kupitia sheria, unawapa watawala nguvu za kuunyanyasa umma kwa ajili ya matakwa na faida yao. Mwandishi amesawiri jinsi wenye mamlaka wanavyotumia

vitisho, ila, nguvu, uonevu na dhuluma kuwakandamiza watuhumiwa wa uhaini.

Mwandishi amesawiri dhuluma dhidi ya washukiwa wa uhaini kutoka mwanzoni mwa riwaya ambapo tunaona watu wakishikwa ovyo ovyo kwa kutuhumiwa. Wanapelekwa katika kituo cha polisi ambako wanateswa na kupigwa kinyama. Kwa mfano, Hamza anapofikishwa katika Kituo cha Polisi cha Malindi anakaribishwa kwa kofi, pale anapomkuta rafiki yake, Barakati ambaye amepigwa sana, akatiwa pingu na kuvuliwa nguo zote, amepigwa sana kiasi kwamba amepoteza ufahamu wa Kiswahili sasa anaongea Kiingereza tu (uk. 8).

Gerezani washukiwa wanamosokomezwa, wanakandamizwa kwa dhuluma za aina mbalimbali. Tunawaona wanapofikishwa gerezani wote wanavuliwa nguo zao zote wakiwa pamoja, wanaume, wanawake na watoto. Hakika huu ni utovu wa heshima na utu. Viongozi wenye mamlaka wamesahau kwamba hawa ni watu lakini wanawachukulia kama vitu tu bali si binadamu walio na utu na heshima zao. Tunasoma:

“Vueni nguo!” aliamrisha mmoja wao... na pale alionyesha wazi wazi kuwa yeye ndiye mkubwa na mwenye sauti... Hamza akashangaa, akawatazama wenzake. Akafikiri, watavuaje nguo kwenye mkusanyiko kama ule! “Nasema vueni nguo!” sasa amri ilizidi ukali. Na naam nguo zilizuliwa. Wanaume uchi, wanawake utupu wa mnyama... wale waliokuwa wakiheshimiana, heshima iliishia pale na wale waliokuwa wakistahiana, staha iliishia pale (uk. 10).

Adam Shafi ameonyesha namna viongozi wanavyotumia nguvu kuwakandamiza watawaliwa na kwa hivyo, kuwadhibiti. Hivi ndivyo nguvu inavyofanya kazi katika jamii kwa mujibu wa nadharia ya Foucault. Lengo kuu la viongozi katika kuwakandamiza raia ni kuwadhibiti. Enrich Fromm katika kitabu chake, *The Heart of Man* anaonyesha

lengo la ukandamizaji. Amenukuliwa na Paulo Freire katika *Pedagogy of the Oppressed* (1972) akisema kuwa, ukandamizaji unahusisha kuwadhhibiti wanaokandamizwa. Fromm anasema kuwa; wanaodhulumu wanaelekea kupata raha fulani wanapomkandamiza, kumthibiti, kumpotezea mtu utu wake, na kumwondolea uhuru wake wa kuishi.

Ni katika mkabala huu ambapo Freire anasema kuwa, sifa kuu ya wakandamizaji ni ukatili. Ili kumkandamiza, kumnyima uhuru na kumtawala, mkandamizaji huzuia njia zote za mkandamizwa kujikomboa. Hili ndilo tunaliona katika *Haini* ambapo raia hawana lingine ila kubaki wamedhibitiwa kwa kukandamizwa.

Mazingira Dhalilishi

Mazingira ya vyumba wanamowekwa wafungwa, yanaendeleza picha ya dhuluma dhidi yao. Mfungwa hufungiwa katika chumba akiwa peke yake au katika chumba akiwa pamoja na wengine. Mshukiwa anapofungiwa katika chumba peke yake kunamdulumu kisaikolojia kwa kuwa hali hii, inamtenga na binadamu wengine na kumwacha kusunoneka kwa upweke. Kwa mfano, Hamza anafungiwa peke yake katika chumba cha kiza. Kuna vyumba ambamo wafungwa waliwekwa kwa makundi, kwa mfano chumba cha akina Hamza, Sururu, Shekhe Mandundu, Shadidi, Kombo, Abdul, Fimbo, Bilali na Nassor kule Kumbakumba.

Mwandishi ametuchorea taswira ya vyumba wanamofungiwa wafungwa na kutuonyesha namna hali yao ilivyodhalilishwa na kudunishwa. Anataeleza kuwa, vilikuwa vyumba vitupu, havikuwa na chochote cha kulalia. Mle ndani mlikuwa na mtondo tu, ambao ulikuwa ndicho choo chao. Je, itakuwaje mtu kukaa chumba kimoja na kinyesi chake? Chumba chenye kimezibwa kila mahali! Usiku humimika mbu vyumbani. Mle ndani mmejaa wadudu wa aina zote wapenda mazingira ya uchafu.

Mazingira ya chumba cha kiza yanadhulumu hata zaidi kuliko vyumba vingine mle Kumbakumba na kwa Ba Mkwe. Baada ya Hamza kukataa ushawishi wa Kanali Bunju na wenzake wa kumtaka akiri kuhusika katika uhaini ili awe shahidi wao mahakamani, Bunju anaagiza Hamza apelekwe katika chumba cha kiza. Chumba hiki anavyokisawiri mwandishi ni chumba cha kudhalilisha sana. Tunaeleza:

Kiko katikati baina ya Kumbakumba, chumba cha kunyongea na jiko. Mlango wake ni wa chuma na jua la mchana kutwa hupiga mlango hicho. Ukuta wa chumba hicho umeshikana na jiko na kuni zote zinazoteketea jikoni hapo humimina joto lake ndani ya chumba hicho. Mchanganyiko wa joto la moto wa jikoni na joto la jua linalopiga juu ya ule mlango wa chuma mchana kutwa ndio unaotengeneza hali ya hewa ya chumba cha kiza. Joto kali hufukuta chumbani humo kutwa, kucha na inapofika usiku, mbu humiminika humo utadhani wanamiminiwa makusudi (uk. 85).

Hii ndiyo iliyokuwa hali katika chumba cha kiza. Ilimwia Hamza vigumu kusimama, kuketi au hata kulala mbali na kuwa katika hali ya upweke na njaa. Anatolewa mle chumbani baada ya siku kumi na mbili huku amezidiwa na homa kali.

Dhuluma dhidi ya washukiwa hazikuisha tu na vyumba vya kumbakumba, kwa Ba Mkwe na Chumba cha Kiza. Kuna Mashakani Hotel.

Huku ndiko wanakopelekwa watu wakafichwa kwa miaka kadhaa wasijulikane walipo na hatimaye wakatokomea kabisa (uk.168).

Ni jumba ambalo limefichika katikati ya chaka kubwa. Haramia anapotaka kuwashawishi wenzake wasikubali kuwa mashahidi katika kesi ya uhaini dhidi ya wenzao, huku ndiko anakopelekwa baada ya kusalitiwa na Pwacha. Haramia anafungiwa chumba kimoja na chatu ili yule chatu amle atakapohisi njaa. Ujasiri na mauti yanayomkabili

Haramia unamfanya kumenyana na yule chatu na Haramia anafaulu kumwua kwa kumkata shingo kwa meno yake.

Mazingira ya vyumba yanayokandamiza ni jambo linalodhihirika katika kazi nyingi za fasihi ya kifungoni kwa mfano, Kihoro katika *Never Say Die* (1998) anaeleza kwamba wakati mwingine mfungwa alitiwa ndani ya chumba kilichokuwa na maji tele na kuachwa kupoozea mle kwa siku kadhaa. Naye Jackson (1971, uk. 8) anaeleza hali ya vyumba vya gereza walimofungiwa wafungwa wenye asili ya Kiafrika kule Marekani. Anasema kuwa, mfungwa alifungiwa katika chumba chenye kiza ambacho sakafu na kuta zake zilizochokaa zilifunika kwa kinyesi cha wafungwa waliokuwamo. Siku saba aliachwa uchi na hakuruhusiwa kuoga. Hakukuwa na chochote mle ndani isipokuwa shimo la choo katika sakafu.

Katika *Haini*, watuhumiwa pia wamenyimwa fursa ya kutekeleza usafi wa mwili. Kuoga na kunyoo nywele ni mambo ambayo yalikuwa nadra mle gerezani. Pamoja na hayo, mavazi yao ni matambara. Mwandishi anapotoa taswira za wafungwa hawa anasema kuwa, ule wasifu wa sura zao za kibinadamu umeanza kupotea, wamekuwa kama hayawani, manywele machafu yamewasimama timutimu, yamesokotana, yameshiba vumbi na kuzongwa na nyusi za magunia. Anaendelea kueleza kuwa, nyuso zao zimesongwa na madevu yaliyoota ovyo ovyo yameshikana na misharabu iliyotambaa juu ya midomo yao ikatoa miche mithili ya magugu na kuifunika midomo yao. Kinyatti (1996) akigusia tajriba zake gerezani anasema kwamba, wafungwa wengi huvaa matambara yaliyovamiwa na chawa ambayo hunuka kinyesi, si ajabu kuwaona wafungwa wakitembea uchi.

Uhaba wa Chakula

Chakula hutumiwa kama mbinu ya kuendeleza dhuluma. Gerezani chakula ni haba pamoja na kuwa hakipikwi vizuri. Watuhumiwa wanateswa kwa

kunyimwa chakula kizuri na cha kutosha. Kile kidogo wanachopewa kinachochea njaa badala ya kukidhi haja. Mwandishi anasema kuwa, asubuhi waligawiwa kikopo cha uji na kipande cha muhogo. Mchana, muhogo wa kuponda na majani yake, wakakipa chakula hicho jina la “*full suit*”.

Mazungumzo yao yote mle chumbani yakawa juu ya mlo, kula na mipishi. Wakazungumza kula, wakaota kula, wakapika kwa mawazo, lakini wapi, njaa ikawatawala mle gerezani mtindo mmoja (uk. 22).

Katika chumba cha kiza Hamza anapewa chakula kidogo sana. Rafikiye, Hamadi Matope ambaye ni mfungwa mpishi, anamfaa kwa kumlisha rojo ya maharagwe iliyochanganywa na wali akitumia mpira wa kumwagia maji bustanini.

Viongozi wanatumia mbinu ya uhaba wa chakula kuwakandamiza washukiwa ili wakiri kwamba, walishiriki katika uhaini. Hamza anaposhawishiwa na Kanali Bunju akiri kushiriki, anaahidiwa kuwekwa mahali pazuri. Mahali wale wengine tisa waliokiri wamewekwa wanapopewa pilau, chai ya maziwa, mikate, siagi na “jam”. Akiwarejelea wale tisa, mwandishi anasema:

Chumba chao sio cha wale wanaolishwa muhogo na majani yake asubuhi na jioni. Hapa vinaliwa vyakula vinono vilivyoandaliwa kwa ajili yao tu ikiwa ni jaza yao ya kwenda kukubali kukiri kosa na kwenda mahakamani kutoa ushahidi dhidi ya wengine (uk. 154).

Kunyimwa Huduma za Matibabu

Gerezani walimo watuhumiwa hamna huduma za matibabu. Wanakandamizwa kama kwamba wao si binadamu wanaostahili kupata huduma bora au huduma zozote za matibabu. Wanapoteswa, yale majereha yanapona kwa hisani ya Mwenyezi Mungu kwa vile hawapati huduma zozote za matibabu. Kwa mfano, Sururu anapotiwa katika chumba cha akina Hamza ameumizwa sana, mwili wake umevunda, unakenyakenya na unatoja rojo ya

usaha. Mgongoni mmefanya mashata ya damu na usaha juu ya misirimbo ya michapo mikali ya fimbo na viboko iliyomzonga mdawari mgongoni kuzungukia mbavuni mpaka tumboni. Akina Hamza wanamsafisha yale madonda yaliyomjaa mwili mzima, huku akiugua na kusunoneka kwa ukali wa maumivu anayopata. Tunasoma:

Chumba kizima walikuwa wauguzi na Abdul ndiye muuguzi mkuu wa kuyatumbua-tumbua yale mashata ya usaha na kumsafisha (uk. 21).

Kule kwa Ba Mkwe, Hamza na Doto wanaugua na kuuguzana bila ya msaada wa matibabu maalum. Vilevile, Hamza anapougua mle chumba cha kiza, hashughulikiwi kwa vyovyote. Anapomwarifu Koplo Usi, hana haja na ugonjwa wa Hamza. Anapokea matibabu anaporejeshwa kwa Ba Mkwe baada ya kuzidiwa na homa.

Aidha, mmoja wa watuhumiwa anakosa kufika mahakamani kwa kuwa amefariki kwa kuugua tumbo la kuhara. Kwa mujibu wa wafungwa wenzake, Amhasi Ahmed anafariki kwa kukosa matibabu.

Kupigwa Kinyama

Matumizi ya nguvu kwa kuwadhulumu wafungwa yanafikia kilele kwa kipigo cha kinyama. Mateso haya yanaweza kulinganishwa na mateso ya hadharani yaliyotekelezwa kwa wahalifu katika 'Enzi ya Mateso' kule Ulaya kabla ya kuanzishwa kwa gereza kama njia ya kuadhibu. Inaonekana hii ndiyo moja ya mbinu kuu za kuwatesa wafungwa zinazotumiwa na wenye mamlaka kwa kuwa ni masimulizi ambayo yameenea pakubwa katika kazi za fasihi ya kifungoni. Kihoro (1998) na Kinyatti (1996) pia wamelizungumzia jambo hili.

Kule kwa Ba Mkwe Hamza na wenzake wanapigwa kinyama ili wakiri kuwa walihusika katika uhaini. Wanatwangwa kwa fimbo za mipera mpaka wengine wanapoteza fahamu na wengine kufariki. Udhalimu huu unatekelezwa na wanajeshi

waliokuwa na vyeo vya juu, wenye mamlaka, nguvu na uwezo. Tunaeleza:

Wale wanajeshi walikuwa ni wa vyeo vya juu waliobeba tepe nzito mabegani. Kila mmoja wao alikuwa na gongo la mpera mkononi. Magongo yenyewe yamekaa kama mapikipiki ya kupopelea embe (uk. 37-38).

Taswira ya mateso ya Hamza anayoisawiri mwandishi kule kwa Ba Mkwe, ni kielelezo cha namna walivyoteswa washukiwa kwa kutwangwa sana. Tunaambiwa kuwa, askari wa usalama alimtwanga Hamza kwa gongo la mpera kichwani, damu ikamwagika na kutapaka kote; juu ya makaratasi, nyingine chini na nyingine ikachuruzika usoni. Wengine wote wakamwingilia kama nyuki aliyechokozwa. Alipigwa mpaka akashindwa kusimama kwani hawakuchagua pa kupiga. Mle ofisini:

Alivishwa kitanzi shingoni wakamburura huku na huku na yeye akawafuata kama ng'ombe aliyevishwa shemere. Damu ikimwagika, denda likimchururika. Alipiga kelele kuomba huruma yao mpaka sauti ikapotea ikawa haitoki tena. Lakini huruma itoke wapi nyumba ile. Alibaki kukoroma tu (uk. 40-41).

Kuna wengine waliopigwa hadi wakafa na hakuna lolote walilotendewa wale madhalimu. Chumbani anamofungiwa Hamza anaikuta maiti ya Kidau ambaye amepigwa hadi akafa. Maiti inachukuliwa usiku kwa kutiwa ndani ya gunia. Udhalimu wa aina hii ni sawa na ule uliofanyiwa wafungwa wa kisiasa kule Afrika Kusini wakati wa Enzi ya Utawala wa Ubaguzi wa Rangi. Kwa mujibu wa Buntman (2003, uk. 18), washukiwa walifungwa bila kuhukumiwa na mle gerezani wakati mwingine waliteswa hadi wakafa.

Kuna mifano mingi riwayani inayoonyesha namna viongozi wanavyotumia nguvu kuwakandamiza washukiwa kwa njia ya kuwatesa. Tulivyosema kwingine, lengo lao ni kuwashurutisha wakiri kuhusika katika uhaini. Wale wanaoshindwa

kustahimili mateso haya, wanakiri. Wanakiri sio kwa sababu walihusika lakini kwa kutaka kuonya roho zao.

Kwa mfano, tunamwona Marzuku, mmoja wa washukiwa wale tisa akiwaza na kujuta kwa kubuni kisa, akakiremba na kuwajaza mahaini wote, kila mmoja na jukumu lake. Lakini alitenda lile kwa sababu ya kuteswa. Tunasoma:

Lakini angefanya nini siku ile waliyomvamia, wakamtwanga, wakamfundafunda, wakamninginiza kwenye kitanzi mavi mabichi yakamtoka, “Ningefanya nini na wao wamenisimamia kama Ziraili wanaitaka roho yangu?” (uk. 153).

Mateso ya Kisaikolojia

Kisaikolojia, washukiwa wanateswa kwa njia mbalimbali. Wanafungiwa katika mazingira ya upweke hali ambayo inawasababishia kusunoneka. Mfano wa Hamza anayefungiwa katika chumba cha kiza na Haramia anayefungiwa chumba kimoja na chatu. Kufungiwa gerezani pia kunawatenga na familia zao kule nje. Sheria za nchi hii ni kama haziruhusu wafungwa kutembelewa na jamaa zao au kama zinaruhusu, basi sheria hiyo haitekelezwi.

Katika *Haini* tunawaona wafungwa wakiwaza na kusunoneka sana kwa sababu ya mawazo ya familia zao kule nje. Nassor na Hamza ni mifano wa wafungwa ambao tunakumbana nao wakiwa ndani ya mawazo mengi wakati mwingi. Kule Kumbakumba Nassor anamlilia mkewe na watoto wake hadi wakampa jina la “*Big Baby*”. Hamza naye wakati mwingine, tunamwona akimuwaza Khadija na mtoto wake. Tunaambiwa hivi:

Mawazo yale yalimjaa kichwani mpaka kichwani humo mkawa hamna nafasi ya kuwaza jengine lolote zaidi ya Khadija, mke wake mpenzi. Ametenganishwa naye kwa kuwekewa senyenge, akaekewa na askari wa kumlinda na bunduki mkononi, na walinzi wengi waliokaa makini. (uk. 70).

Kinyatti (1996) na Sithole (1976) wana tajriba kama hizi katika maisha yao gerezani. Katika jamii zao, kutembelewa gerezani ni jambo lililowekewa vikwazo vingi, na iwapo mtu alitembelewa mgeni alipewa dakika chache za kuonana naye kupitia kwa waya au kioo. Hali hii ya wafungwa kutenganishwa na familia zao inawazulia mahangaiko na mateso ya kiakili.

Adhabu za Kigereza Katika Jamii Pana

Kwa mujibu wa nadharia ya Ki-Foucault, mfumo wa kuadhibu wa kigereza umeenea katika jamii nzima kwa kile anachokiita ‘Bahari ya Kigereza’ au ‘Mji wa Kigereza’. Foucault anasema hivi kwa kuwa mfumo wa kisasa wa kuadhibu, unadhibiti maisha ya kila mtu lifanyavyo gereza. Gereza limesawiriwa kuwa sitiari ya jamii zetu na kwa kutumia taswira hii, mwandishi wa *Haini* anadokeza mfanano uliopo baina ya gereza na maisha yaliyo nje ya gereza.

Mbali na kuwa matukio mengi ya riwaya hii yamejengwa katika mazingira na tajriba za gerezani, mwandishi ameyamulika maisha yaliyo nje ya gereza na kuonyesha namna yalivyo na mfanano na yale ya gerezani kwa kiwango fulani. Dhuluma sio tu zinawakumba wafungwa gerezani, bali pia watu huru kule nje ya gereza. Kwa kiwango kikubwa mwandishi ametumia mateso ya familia ya Hamza kule nje, kuwa kielelezo cha familia za mahaini.

Ukosefu wa chakula si taabu inayolikumba gereza pekee, bali sifa ya jamii nzima. Tunapoitazama familia ya Hamza kule nje, tunaona wanavyoishi kwa taabu ya kuvipata vyakula; kupata bidhaa kama vile mkate na mchele ni tatizo kubwa. Tumeonyeshwa Khadija akihangaika anapotaka mkate. Khadija anasema kuwa, ukienda kwenye duka la ukoo kama siku yako haikufika, hata ukilia machozi ya damu mchele haupati. Mkate kupatikana ni vigumu. Watu hupanga foleni ya mkate tokea usiku na hukusha hapo kusubiri mkate wa asubuhi. Hata hivyo, mkate huo wenyewe

hupatikana kwa bahati nasibu tu. Katika duka la Awidhi hakupatikani bidhaa. Mzee Maftah anapotafuta kiambatanishi cha kunywea chai, hapati chochote huko.

Kuna ukosefu wa chakula katika nchi nzima. Masanja anakamatwa kwa sababu ya kununua unga wa magendo kule Kombeni. Abdul naye akiwa gerezani, anaeleza kuwa nchini kuna ukosefu wa sukari na mchele lakini ukiongea unatiwa ndani.

Khadija vilevile anakabiliwa na dhuluma za kila aina kule nje. Tumeambiwa kwamba amefukuzwa nyumbani kwake kwa kushindwa kuilipia nyumba, tukio linalomfanya kuhamia Kisimamajongoo kwa wazazi wake. Azizi, mmoja wa maafisa wakuu serikalini anatumia fursa ya hali inayomkumba Khadija kumkandamiza kimapenzi. Kwa ujumla, wake wa mahaini wanaonwa kama mahaini na wamekuwa watu wa kutorokwa, kwa hivyo wanakaa kwa upweke walivyo wafungwa gerezani. Kwa mfano Baraka, na mkewe wanamtoroka Khadija kwa kutotaka kuhusishwa na mahaini.

Kisaikolojia, jamaa wa familia za mahaini wamekolezwa mateso kwa kutenganishwa na jamaa wao. Familia nyingi zimesambaratika kwa kuwa watu wengi wamekamatwa na kufungiwa gerezani. Tunaona vile Khadija anaumia kimawazo kwa fikra za mumewe ambaye haijui hali yake wala hatima yake. Ni dhahiri Khadija ameumia kiasi kwamba, amethubutu kutafuta njia za kumwokoia Hamza kutoka katika janga lililomfika; anajaribu kwa Baraka – anamtoroka, anafikiria Azizi atamponya – anakuwa mnafiki mkubwa, naye mganga, Kidongo Chekundu, hakumfaa. Hatima yake ni mawazo, mchana kutwa na usiku kucha kumhusu Hamza.

Naye mkewe Khalfani, maisha yamemwia magumu kule nje. Mwanamke huyu amekata tamaa na kudai talaka kwa Shekhe, sasa ameolewa na mume mwingine. Khalfani mle gerezani amepata ujumbe huu, anaumia ndani kwa ndani. Kila siku anakonda (uk. 71). Hali ya maisha ya familia za wafungwa, kama inavyosawiriwa katika kazi nyingi za fasihi ya

kifungoni, zinaishi maisha ya kigereza wanavyoishi jamaa wao walio gerezani. Katika ujumbe wake kwa Maina wa Kinyatti akiwa gerezani, Jeff Mwangi anamwambia: “Kumbuka sio wewe pekee uliye gerezani, sisi sote tumo gerezani kwa kuwa tunaishi katika taifa linalotawaliwa na askari”. Naye Mumbi, mkewe, anamwambia, “...mambo si mazuri huku nje. Ukatili umezidishwa. Watu wengi sana wamekamatwa, wengine wanateswa kule Nyayo House na wengine wengi wamepotea” (Kinyatti, 1996, uk. 186). Nukuu hizi ni mfano wa kuthibitisha namna jamii zetu zilivyo za kigereza kimwelekeo.

Jambo analolitilia mkazo Foucault kuhusu muundo huu wa kigereza, ni namna ulivyoithiri jamii pana. Gereza limesawiriwa kuwa sitiari ya jamii pana. Mnara huu wa uchungulizi ni sitiari ya serikali ambayo ina uwezo wa kuyachungulia maisha ya raia. Viongozi wanatumia mbinu mbalimbali katika kuchungulia mienendo ya raia. Wale raia walio na mawazo yanayokinzana na ya viongozi, hukamatwa na kutiwa gerezani. Moja katika mbinu za uchungulizi zinazotumiwa katika *Haini* ni ujasusi. Viongozi wana watu maalum wanaodadisi na kufahamu kinachosemwa na watu. Kwa mfano, Zonga amewekwa gerezani miongoni mwa mahaini ili awachunguze.

Kuna mifano zaidi ya wahusika wanaotumiwa na viongozi wakuu serikalini kudadisi wanavyosema watu. Haramia ni mmoja wao, kabla ya mauaji ya Kigogo. Anavyosema mwandishi, Haramia alikuwa ni mmoja wa vitimbakwiri vya Kanali Bunju alivyovisambaza kila pembe vikinusa na kudukusha mambo na kumpelekea habari. Naye Faraji ameajiriwa na Kapera, afisa mkubwa katika Idara ya Usalama. Kazi yake ni kumtafutia habari. Nani anasema nini, huyu anafanya nini, yule anaongea nini.

Baada ya kifo cha Kigogo, hali hii imeendelezwa zaidi. Hali ambayo imesababisha hofu miongoni mwa wananchi. Watu wanazungumza kwa minong’ono kwa kuwa, hakuna anayemwamini

mwenzake. Tunamwona Bi. Farashuu akimwonya Khadija azungumze kwa sauti ya chini asije akasikika likawazukia balaa anaposema kuwa siku hizi kila pahali pana foleni, anapotaka kwenda kununua mkate.

Katika hali hii, mwandishi anaeleza kwamba mji umepwaya kimya, utadhani umeelemewa na jinamizi, nyoyo za watu zimejaa hofu na wasiwasi. Hakuna anayejua lini au saa ngapi atatiwa mbaroni, watu wanakwenda na kurudi kila mmoja akiwaza labda sasa hivi au halafu. Mwandishi ameendelea kueleza kwamba, waliokuwa wakizungumza, wakinong'ona, kwa kuwa roho za watu zimekosa imani na hakuna anayemwamini mwenzake. Kila mmoja anamwona mwenzake kuwa jasusi.

Kwa mujibu wa Foucault, lengo kuu la matumizi ya mfumo wa kigereza katika jamii pana, ni kuudhibiti umma kwa kuzalisha jamii tiifu. Hili ndilo tunaloliona katika *Haini* ambapo tunaiona jamii iliyodhibitiwa kabisa na serikali; watu wanaishi kwa hofu kuu na kutenda mambo kulingana na matakwa ya serikali bila kulalamika kwa njia yoyote ingawa wanateseka sana. Kwa Foucault, hiki ndicho kilele cha kuudhibiti umma kwa kuwa watu sasa, wanajilinda wenyewe kwa hofu kwamba matendo yao yataonekana hata kama wayatendayo hayaonekani.

HITIMISHO

Tumeonyesha jinsi mwandishi Adam Shafi amesawiri suala la gereza ili kuendeleza maudhui katika riwaya yake ya *Haini*. Imebainika kwamba, asasi ya gereza haitumiwi katika kuwarekebisha watu tabia kama inavyotajariwa, bali inatumiwa kama chombo cha kuunda jamii ya wahalifu na kwa njia hiyo, kuidhibiti jamii hiyo kwa kuitesa na kuidhalilisha. Ni asasi inayotumiwa na wachache wenye mamlaka kutekeleza matakwa yao. Athari za gereza hazionekani tu katika gereza, bali pia zinavuka mipaka na kuwaathiri walio nje ya kuta za gereza. Mwandishi ameonyesha ufanano uliopo kati ya gereza na maisha yaliyo nje ya gereza.

Uchunguzi huu unatoa changamoto kwa viongozi wanaotumia magereza vibaya wakome kwa vile hayo ni matumizi mabaya ya mamlaka. Watumie gereza itakiwavyo, kuwarekebisha wahalifu tabia. Vilevile, wenye mamlaka wanapaswa kuepuka matendo ambayo yanayafanya maisha ya wanajamii kuwa magumu kama ya gereza ilhali wako nje ya gereza.

MAREJELEO

Buntman, F. (2003). *Robben Island: Prisoner Resistance to Apartheid*. Cambridge: CUP.

Encyclopedia Americana (Vol. 22) (1979) *New York: Americana Corporation*

Encyclopedia New Universal Library (Vol. II) (1967). *London: International Learning Systems Corporation Limited*.

Freire, P. (1972). *Pedagogy of the Oppressed*: London: Penguin Books.

Fromm, E. (1980). *The Heart of Man*. New York: Harpercollions Publishers.

Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. London: Allen Lane.

Jackson, G. (1971). *The Prison Letters of George Jackson*. London: Ebenezer Bayles and Son Ltd.

Kihoro, W. (1998). *Never Say Die: the Chronicle of a Political Prisoner*: Nairobi: East African Educational

Kinyatti, M. (1996). *Kenya: A Prison Notebook*. London: Vita Books.

Shafi, A. (2003). *Haini*. Nairobi: Longhorn Publishers.

Sithole, N. (1976). *Letters from Salisbury Prison*. Nairobi: Trans-Africa Publishers.

Wamitila, K. (2002). *Uhakiki wa Fasihi*. Nairobi: Phoenix Publishers Ltd.